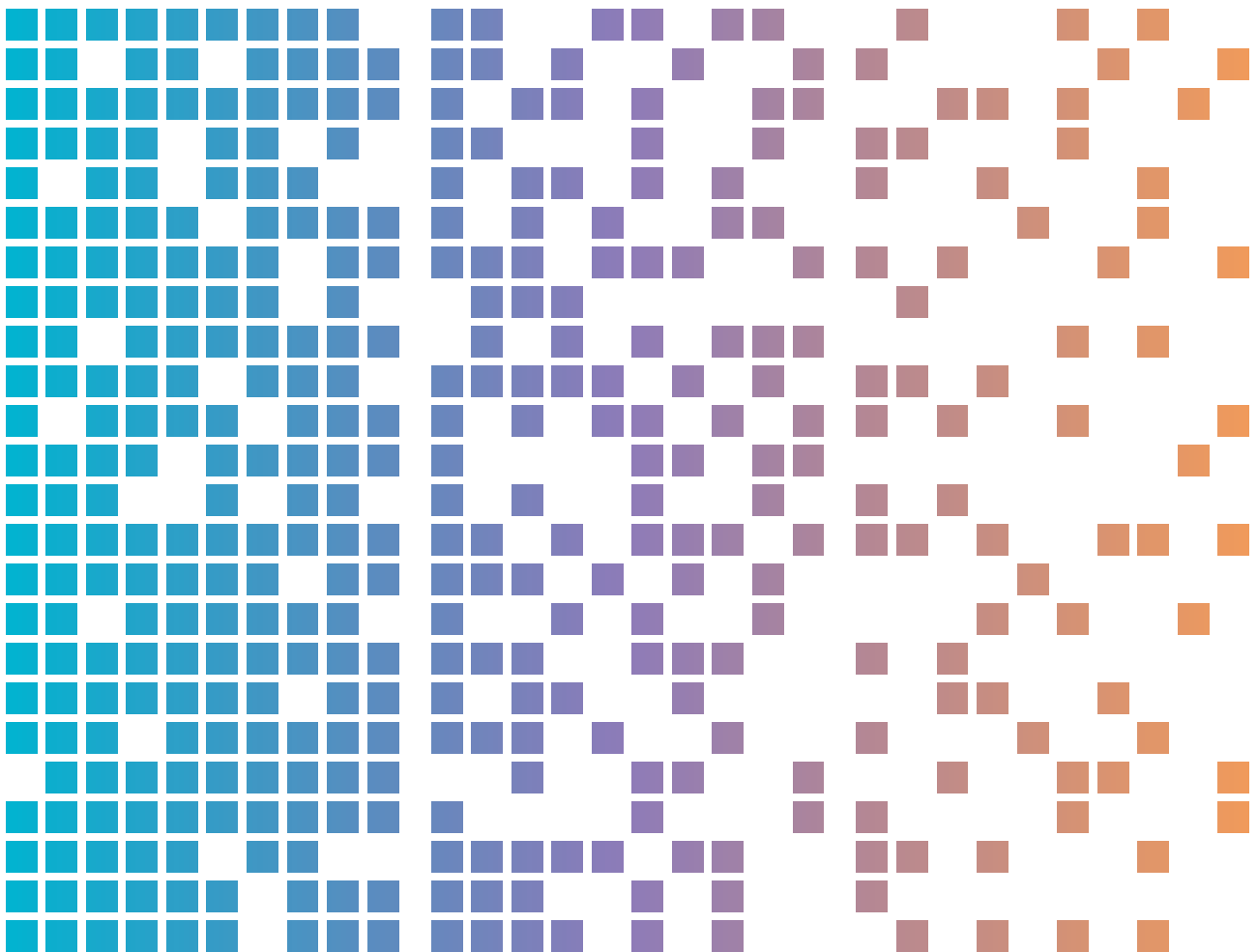

Na butako lo: o ira na daubasulawa ena monalivaliva era vakayagataka na porokaramu ni butako itukutuku me vakaleqa na misini ni kompiuta ena dua na kabani

Lewe ni itukutuku

Kena ivakamacala	3
Veitikina bibi	3
Kena tauyavu	4
iVakarau ni Sikabotei ni iTukutuku	5
iVakarau ni butako itukutuku	5
Kalawa 1: Rawati ni porokaramu se malware	5
Kalawa 2: Veisoliyaki	5
Kalawa 3: Rawati ni itukutuku	6
Kalawa 4: Rawati ni itukutuku kei na kena vukici vakailavo	7
Kena inaki	8
Dikevi ni veika e yaco	9
iTatarovi ni Leqa	10
Veitokoni	11

Kena ivakamacala

O ira na daubasulawa ena monalivaliva era dau vakayagataka na porokaramu ena monalivaliva e buli me dau butakoca na kena itukutuku e dua, e kena inaki levu ga mera rawaka kina. Na porokaramu ni butako itukutuku qo ena monalivaliva sa laurai ena vicavata na basulawa ena monalivaliva ena duidui isoqosoqo e veiyasai vuravura, wili kina o Ositerelia. Na ivola qo ena veivuke meda kila na sala meda taqomaki kina mai na veiporokaramu ni butako itukutuku va qo, meda kila na leqa e rawa ni basika, sala meda taqomaki kina kei na ivakasala vei ira na isoqosoqo kei ira na tamata cakacaka.

Veitikina bibi

- Na porokaramu ni butako itukutuku e buli ena monalivaliva, e kena inaki me butakoca na kena itukutuku e dua ena nona misini. Na itukutuku me vaka na nona username se na nona password se vosa vuni, naba ni credit card, baosi ni cryptocurrency, na itukutuku vakaitaukei ena nona kompiuta, na itukutuku ni veivanua e rai kina ena initaneti, o ira na dau vakayagataka nona misini kei na itukutuku e dau vakalewena ena initaneti.
- E dau nodra inaki na daubasulawa ena monalivaliva mera vakayagataka na itukutuku era sa taura rawa mera rawa ni sikabotea kina na kabani e cakacaka kina, se so tale na vanua e sema kina o koya ena isoqosoqo e lewena. Na kena itinitini era qai dau vakayagataka qori mera sogota kina na kena golevi eso na itukutuku ra qai dau vinakata me saumi vakailavo mera rawa ni dolava tale na porokaramu era sogota, veivakasaurarataki mera rawa ilavo kina, sikabotei ni imeli ni bisinisi kei na butakoci ni itukutuku se veika e taukena na kabani.
- Na Australian Signals Directorate's Australian Cyber Security Centre (ASD's ACSC) sa raica rawa na nodra goleva na veika e vauca na kabani eso na misini era sega ni dodonu me gole kina era kauta vakatawadodonu na itukutuku ni kabani. E vakavuqa na kena laurai nira tekivu sikabotea na kabani qo ena nodra vakayagataka na kedra itukutuku na tamata cakacaka era butakoca. E laurai ena neitou vakadidike na nodra vakamalumalumu e levu na kabani mera vakayacora na veika era vinakata na daubasulawa ena initaneti nira curuma rawa na akaude ni kabani e soli ga vei ira e vica.
- E bibi vei ira na isoqosoqo mera kauaitaka na tataqomaki mai na leqa qo vakabibi nira solia na galala vei ira na nodra tamata cakacaka, o ira na konitaraki vei ira, ira na vakayacora eso na ivakarau ni cakacaka eso ena kabani se so tale era rawa ni gole ena nodra misini mai nodra dui vale, vakabibi vei ira na tukuni mera kauta ga yani na nodra kompiuta ni rawa ni tiko kina na porokaramu e sikabotea na itataqomaki ni itukutuku. E levu sara na iwalewale era rawa ni biuta kina na porokaramu e sikabotea na itataqomaki ni kompiuta qai curuma kina na misini na porokaramu me butakoca na itukutuku, qori me vaka na imeli o dolava e taroga eso na kemu itukutuku, website ni porokaramu ni kompiuta e vakayagataka na laiseni butakoci, na nomu vakasaqarai itukutuku ena initaneti, eso na itukutuku ni veivoli saumi se isema e basika mai ena sala ni veikilai ena initaneti se social media. Kena ibalebale, ni sega ni taqomaki vinaka na misini era vakayagataka ena sala qo se na misini eda dau vakayagataka e veisiga e rawarawa sara nira dau sikabotea na butako itukutuku.
- O ira na daubutako itukutuku e tiko na iwalewale era veisiwati kina ena sala mera rawa ilavo kina ena ivakarau ni basulawa ena monalivaliva, era dau vakayagataka ira era se qai vakatovolea na basulawa ni monalivaliva, vakabibi o ira era sega ni kila vinaka na veika vaka kompiuta. Eso na daubasulawa ena monalivaliva era na volitaka na porokaramu ni butako itukutuku e vakatokai na Malware-as-a-Service (MaaS), ra qai lavaka na isau ni vakayagataka ni porokaramu e veivula.

Kena tauyavu

E rivarivabitaki sara ga na bula ni isoqosoqo e Ositerelia na kena sa tete na vakayagataki ni porokaramu ni butakoci ni itukutuku vei ira na daubasulawa ena monalivaliva. Na kena lai rabailevu na basulawa ni monalivaliva e tekivu kece ga mai na porokaramu ni butakoci ni itukutuku, baleta ni itekivu sara ga ni gaunisala era vakayagataka na daubasulawa ni monalivaliva na nodra kila rawa na kedra itukutuku na tamata cakacaka mera sikabotea na kabani. Na itukutuku ni nodra gole rawa ena misini ni dua, vakabibi vei ira eso e soli vei ira na galala mera lako ena nodra kabani mai na vanua cava ga era tiko kina nira vaka initaneti se mera gole na veivanua ena kabani e vica ga e soli kina na kena galala, qori sara ga na itekivu ni nodra sikabotea mai kina na itukutuku bibi eso ni kabani.

Me nanumi: O ira na dau taura rawa na itukutuku mera sikabotea e dua na kabani era vakatokai mera Initial access brokers, e bibi dina o ira qori ena vuravura ni basulawa ena monalivaliva nira na volia mai na itukutuku butakoci qai vakadeitaka tale ga se o cei ena kabani e nona itukutuku qori. Era sa qai volitaka na itukutuku qori ena veitabana ni cakacaka eso era vinakata na itukutuku qori vei ira na daubasulawa ena monalivaliva era na dau vakayagataka na itukutuku qori mera sikabotea se rawata na itukutuku bibi eso ena kabani.

Na itukutuku butakoci vakadeitaki ni dua na kabani e dua dina na iyau talei vei ira na daubasulawa ena monalivaliva, baleta ni vakatolotaka na nodra gole e loma ni dua na kabani qai yaco sara ena veitabana bibi eso. Na itukutuku butakoci e sikabotea na kabani ena sega kina ni gadrevi me vakayacori e vica tale na iwalewale eso ni butako itukutuku, me vaka na:

- kena vakasaqarai na itukutuku kei dua
- cakacakataki na malumalumu me sikabotei kina na isoqosoqo
- cakacakataki ni so na ka me kilai kina na itukutuku eso, me vaka na:
 - siwa itukutuku
 - vakau ni porokaramu me sikabotea na kabani
 - taketetaki ni sema mai tuba, e kilai me RemoteDesktop Protocol (RDP) se na veiqaravi ni virtual privatenetwork (VPN)
 - wakilakilai ni vosa vuni nei koya na tamata cakacaka.

Na veikalawa qo ena vinakati kina e levu na gauna kei na nona qaseqasetaka o koya e vakayacora, qori e bau verevere toka vei ira na via sikabotea na kabani. Vakauasivi vei ira na sega sara ni kenadau ena butakoci ni itukutuku ena monalivaliva mera curuma e dua na kabani era vakayagataka na porokaramu ni kilai ni itukutuku, ni sa curuma na misini na porokaramu ena rawarawa sara mera kila na sala mera gole kina ena veivanua bibi eso e maroroi kina na itukutuku ena nodra toboka rawa na kedra itukutuku na tiko kina.

Ena veituvatuva eso ni sema ga mai vale, eso na tamata cakaka era vakayagataka ga na nodra misini se kompiuta ena vuku ni nodra cakacaka kei na nodra vakayacora eso na ka e baleti ira ga. Na nodra cakava qori, era na rairai vinaka me rawarawa ga na nodra curuma na vanua ni nodra cakacaka ena nodra maroroya tu ga ena nodra kompiuta na kedra itukutuku mera gole ena kabani vakabibi ena initaneti, se era vakayagataka na ituvatuva ni kena vakaleweni taumada na veika me vakarawarawataki na nodra gole ena dua na tabana. Era dautakete taka o ira na daubutako itukutuku ena monalivaliva na vanua era maroroi kina qo na vosa vuni se nomu password, vakakina na veivanua ena isema ena initaneti e sa golevi era tu kina na itukutuku baleti iko kei na nomu itukutuku vakaitaukei.

Na misini e vale e sega ni dautaqomaki vinaka sara ni vakatauvatani kei na misini ni cakacaka ni kabani koya e rawarawa kina ni sikabotei kina na itukutuku ni kabani. Me kena ivakaraitaki, o ira na tamata cakacaka era na rairai via download taka beka eso na porokaramu e vakalaiseni butakoci, qori e vakarawarawataki na kena gole ena nomu kompiuta na malware se na isoqosoqo me sikabotei kina na kemu itukutuku.

O ira na butako itukutuku, o ira na volitaka kena porokaramu, ira na taura mai na kena itukutuku e dua mera gole kina ena kabani kei ira na sikabotea qai lokataka na itukutuku ni kabani mera saumi vakailavo rawa kina era sa mai duavata me vaka e dua na isoqosoqo ni rawa ilavo. Na ituvatuva qori sa qai vakarabailevutaki tale vei ira na kenadau na butako itukutuku e nodra mesamesa e dua na tabana, ra qai volitaka na veika era mai rawata vei ira eso tale na daubasulawa ena monalivaliva mera vakayacora nodra yasana.

iVakarau ni Sikabotei ni iTukutuku

Na ASD's ACSC e vaqqa se vakadikeva tiko na tubu e laurai e veiyasai vuravura ena kena butakoci na itukutuku, e leqataki dina qori ena veikabani e Ositerelia. E laurai ena veivaqqaqai e caka ena veitabana ni cakacaka ena loma ni 2023 na kena sala e rawa ni butakoci kina na itukutuku se basulawa oya na kena vakayagataki na kena porokaramu. E laurai ni tubu sara ena 2024 na kena laurai na kena butakoci ena kena ivakatagedegede e totolo dina na itukutuku butakoci qai volitaki ena makete ni veiqaravi butobuto, tubu tale ga o ira na butako itukutuku ni lewe ni cakacaka era tiko ena kabani era sikabotei kena monalivaliva.

iVakarau ni butakoci ni itukutuku

Kalawa 1: Buli na malware

Na porokaramu ni butako itukutuku e dau soli, ena makete ni volivolitaki vei ira na daubasulawa ena monalivaliva, dau kilai me MaaS se Stealer-as-a-Service, se volitaki na kena porokaramu na source code. Na MaaS e vakaibalebale ena kena ivakarau vakabisinisi ya ni volitaki na porokaramu qai tiko na isausaumi e lavaki ni dua e vakayagataka e kau mai ena initaneti, me vaka ga e dua na porokaramu dina e vakalaiseni. Na MaaS sa vakarawarawataka sara vei ira na sega ni kenadau sara mera veisoliyaka qai rawata vakarawarawa na itukutuku butokaci ena initaneti.

Sa rawa sara ga ni tiko ena initaneti na kena tabana na porokaramu ni butako itukutuku na MaaS e tiko vata kei na kena isau bau saulevu otka ena veivula me saumi, sa bau rawarawa sara vei ira na daubasulawa ena monalivaliva. Na kena tabana ena initaneti sa tiko kina na kena porokaramu e rawa ni butakoca na itukutuku, e cakacakataka na levu ni vanua sa sikabotea se butakoca kei na levu ni misini sa vakaleqai. Na MaaS sa tiko vata kei na kena porokaramu ni veivakatorocaketaki, tiko o ira na kenadau era veitokoni kina qai sega ni dua na porokaramu ni itataqomaki me toboka rawa me rawa vesuki ira na vakayagataka mera kua ni goletani mai kina. E levu vei ira na butakoca na itukutuku era rawa ni bokoci ira mai na misini nei koya era taura na nodra itukutuku ena gauna sa oti kina na nodra taura na itukutuku butakoci.

Kalawa 2: Veisoliyaki

O ira na daubasulawa ni monalivaliva era veisoliyaka na itukutuku butakoci qai kumuna na itukutuku mai na misini era vakaleqai era kilai mera 'Traffers' (dauveisoliyaki, volivolitaki itukutuku butakoci). O ira na Traffers era vakamuai ira na via butakoca na kedra itukutuku ena dua na isema veivakaleqai, ra qai vakauqeta na wasewasei ni itukutuku era butakoca vei ira eso tale. E levu na ivakarau ni veisiwati e sega ni basulawa kena ivakarau baleta ni vakararavi sara ga vei iko e vakayagataka na kena porokaramu me sikabotei kina na kena itukutuku. Ia e tiko na kena ivakarau era taketetaki ga kina eso ena dua na kabani. O ira na traffers era vakayacora na veisasaga eso mera taketetaki ira ga eso ena dua na kabani baleta qori na ka era gadreva o ira na sauma na porokaramu; kena ivakaraitaki, era na rairai vinakata na volivoli eso na itukutuku vakabakidua vua e dua na itutu cecere ni dua na isoqosoqo.

Sa ra qai vakauta na traffers na veimataqali porokaramu eso me butokaci kina na itukutuku nei koya era taketetaka, wili kina na:

- **botnets:** vicavata na ituvatuva ni misini ni isema ena monalivaliva mera rawa ni vakauta kina na veika era vinakata, me vaka na sala ni vakau itukutuku ena sala me curu kina na porokaramu me sikabotei kina na misini era taketetaka

- **phishing:** na sasaga ni lawaki ni tauri ni itukutuku bibi eso, wili kina na imeli se na vakauitukutuku ena sala ni veikilai ena initaneti, sala ni veivosaki tale eso kei na porokaramu ni vakauitukutuku, koya sala rawarawa vei ira mada ga era sega ni kenadau sara ena basulawa ena initaneti:
 - Na itukutuku e dau vakau e tiko kina e dua na isema rerevaki toka, e sega ni gadrevi me dolavi sara e dua na isema mai na imeli sa dau salavata ga na itukutuku ya.
- **sala ni vaqara itukutuku ena initaneti sa toka kei na porokaramu ni butakoci itukutuku:** qori e rawati mai na gaunisala ni vaqara itukutuku ena initaneti se vakaokai na search engine optimisation (SEO) e vagoei ira era taketetaka tiko ina dua na website e tiko kina na porokaramu ni butako itukutuku me vaka ga ni dua na porokaramu vakailaseni dina se so tale
- **malvertising:** na kena vakayagataka na porokaramu veivakaleqai eso, e salavata mai na itukutuku ni veivoli e tabaka e dua ena initaneti, e rawa ni dewa kina na porokaramu e butakoca na itukutuku
- **na porokaramu e vakayagataka na laiseni butakoci:** na kena e download, wili kina na qito eso, kena e wasei ena vidio ena YouTube, e tiko kina na isema rerevaki ena ivakamacala ni vidio, se so tale na website sega ni nuitaki sara me dau cakava na download
- **itukutuku ni veivoli ena sala ni veikilai ena initaneti kei na itukutuku e laurai kina:** vakamuai ira era taketetaka ena porokaramu veivakaleqai e vunitaki tu
- **kena vakavoutaki e dua na porokaramu se update:** dau vunitaki tu me vakavoutaki ni itukutuku e basika mai me vakavoutaka na nomu web browser

Kalawa 3: Rawati ni itukutuku

Na gauna sa sikabotea kina na nona misini o koya e taketetaka, sa na kumuna sara na itukutuku bibi eso e vinakata. Kevaka e tiki ni dua na timi ni butoka itukutuku, ena sega wale ga ni kauai ena kena butakoci na itukutuku me sikabotei kina na nona kabani, o ira na kena vo ni daubasulawa era na curuma na misini qori ena nodra vakauta na itukutuku ni vakatulewa mera rawa ni vakacuruma e levu tale na porokaramu veivakaleqai. Kena ivakamacala rawarawa ga, o ira na daubutako itukutuku era rawa ni butakoca na:

- yaca kei na vosa vuni, vakabibi na kena e tiko ena web browser se tabana ena initaneti se na multi-factor authentication (MFA) user sessions / tokens
- authentication cookies
- fomu vakaleweni ena web browser
- kemu itukutuku me gole ena imeli, lewe ni itukutuku se sala ni veitaratara
- veitabana o goleva ena initaneti
- kena itukutuku e dua
- naba ni nona credit card
- veivosaki mai na chat logs ena nona desktop messaging apps
- itukutuku e vauca nona misini
- cryptocurrency wallets
- kena itukutuku ni VPN se File Transfer Protocol (FTP).

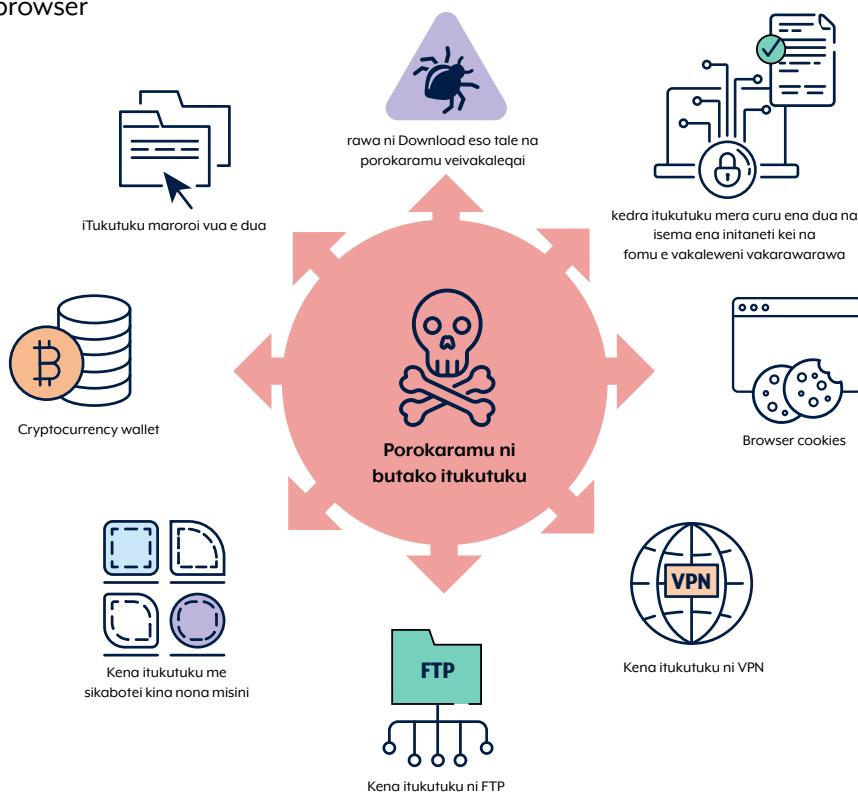

Figure 1. Porokaramu e rawa ni butako itukutuku

Eso na itukutuku ni web browser se authentication cookies e dau rawa kina vua e dua me tadola tu ga na nona akadue me vica vata na siga, me kua tale nira vuki dolava tiko se gadrevi mera vakacuruma e veigauna nodra vosa vuni mera dolava. Ke ra butakoca rawa qori, sa na rawarawa sara vei ira na daubasulawa ena initaneti mera sikabotea na veitaqomaki ni MFA ra qai curuma yani na nona akaude o koya era taketetaka, curu sara ena kabani se isoqosoqo e lewena.

Kalawa 4: Kumuni kei na rawaka vakailavo ena itukutuku e rawati

Na porokaramu ni butako itukutuku e kena inaki me sikabotea na veika e vauca na nona itukutuku e dua, e vakatokai qori me 'logs', ina kena vakau sara na itukutuku me lewai kina na veisema ni kompiuta ni kabani. O ira vakayagataka na porokaramu ni butako itukutuku era vakayagataka na app ni veitaratara eso me vaka na Telegram kei na Discord, me rawa nira wasea kina na itukutuku vei ira eso tale na dau basulawa ni monalivaliva.

E dua na makete ni veivosaki e tiko ena Dark Web e sema ena Telegram me volitaki ina na kena itukutuku e dua ena kabani e sema kina. Era rawa ilavo na daubasulawa ena monalivaliva ena vica vata na sala, wili kina na:

- kena volitaki ena makete era tu kina eso tale na daubasulawa, wili kina o ira na sikabotea taumada na kena itukutuku e dua
- era rawaka mai vei ira eso tale, ena nodra vakayagataka kedra itukutuku butakoci ra qai veivakasaurarataki
- vakayagataka na iwalewale ni rawa itukutuku mera sikabotea kina na misini tale eso ni kabani me rawaka vakailavo.

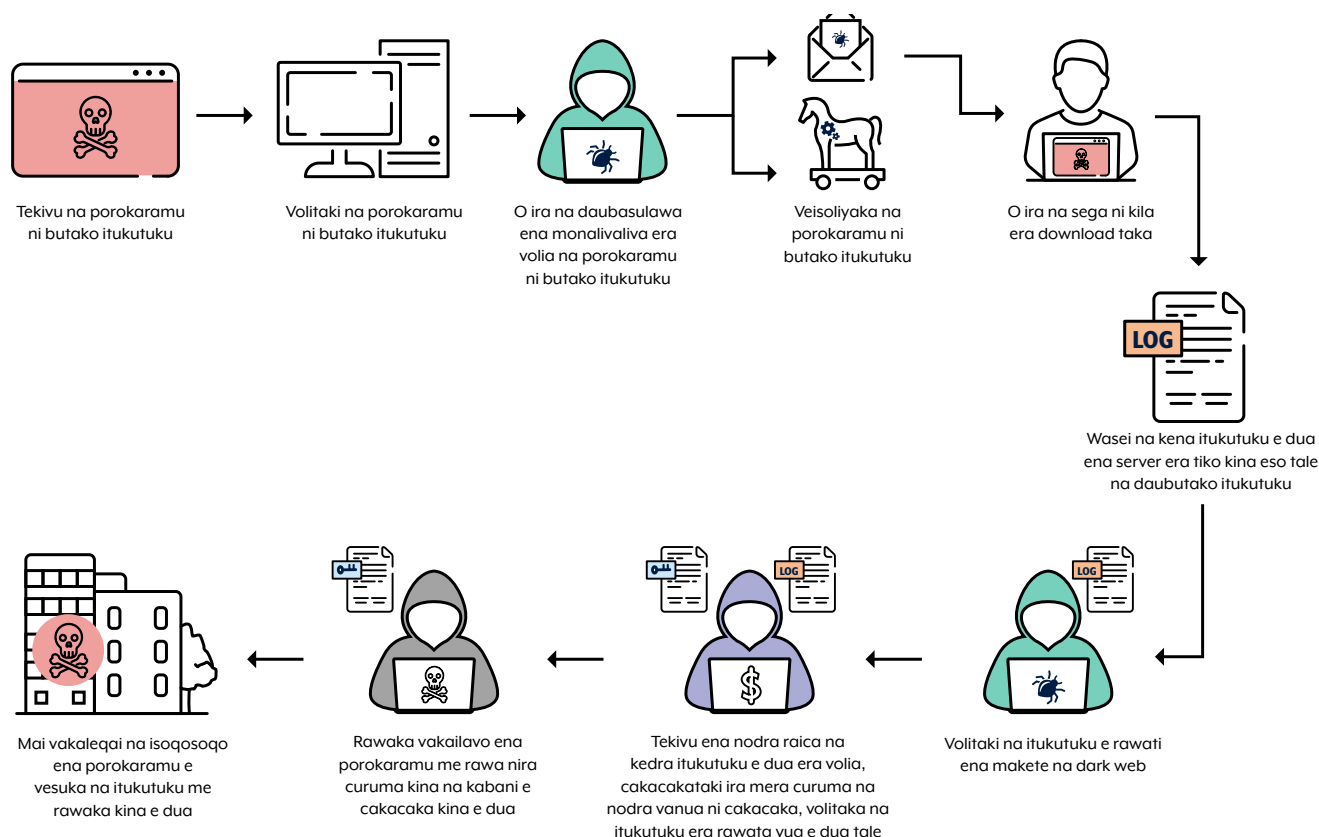

Figure 2. Na vuravura ni porokaramu ni butako itukutuku kei na kena rawa ni veivakaleqai ena isoqosoqo

Kena inaki

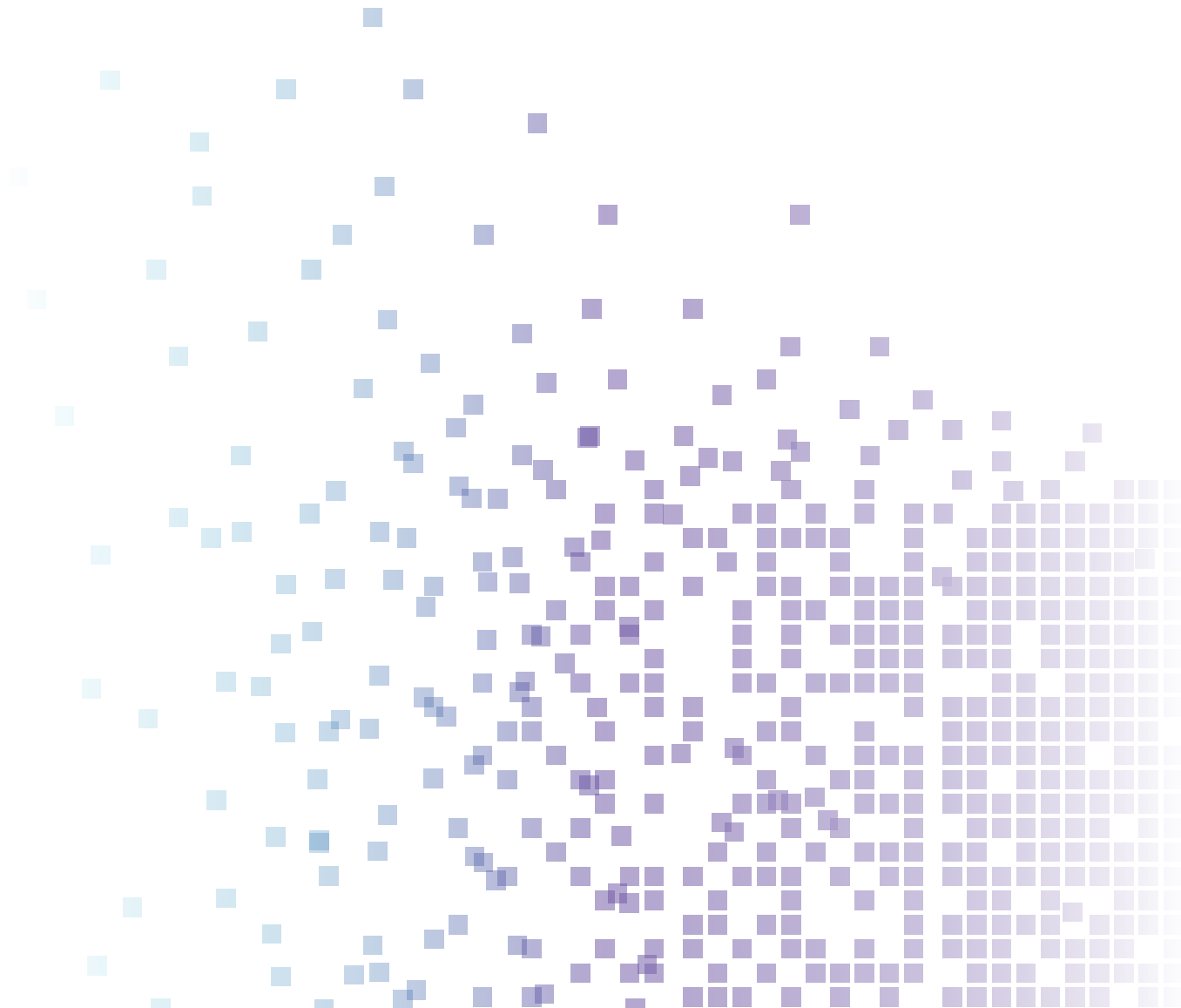
Na porokaramu ni butako itukutuku e rawa ni vakaleqai koya e butakoci kena itukutuku, wili kina na isoqosoqo e lewena. Na gauna era kumuna kina na daubutako na kena itukutuku o koya e lewe ni kabani, o ira na daubasulawa ena monalivaliva era na vakayagataka na kena itukutuku mera curuma kina na misini eso ni nona kabani, qai dau dredre vei ira na kena itaukei mera kila ni dua sikabotea nodra misini.

Vei ira na **veisoqosoqo** era vakaleqai ena porokaramu ni butakoci itukutuku, na leqa e salavata e rawa ni okati kina na:

- rawaka ena nodra sogota me qai saumi e dua na ka me dola tale kina
- sikabotei ni kedra itukutuku
- vakaleqai ni nodra imeli
- butakoci ni veika e taukena vakatabakidua na kabani
- butakoci ni itukutuku bibi eso.

Vei **koya** e butakoci kena itukutuku, na leqa e tarai koya e rawa ni okati kina na:

- kena sikabotei nona imeli se kena itukutuku ena sala ni veikilai ena initaneti
- vakalevutaka na leqa ena kena butakoci kena itukutuku vakaitaukei
- vakarawarawataka na porokaramu me sikabotei kina na kena itukutuku ena kabani e lewena
- vakaleqai vakailavo se goleva na nona baqe se vanua e maroroi tu kina nona ilavo
- vakatakilai na kena itukutuku vakaitaukei.

Dikevi ni veika e yaco

E maroroi na kena itukutuku o koya eda na veitalanoataka yani qo me rawa ni vakatakilai na veika e yaco dina. E vakaraitaka e vicavata na leqa e basika ena monalivaliva e dikevi rawa nira sikabotei e vica na isoqosoqo e Ositerelia, e mani ripotetaki tale ga ina ASD's ACSC. Na isoqosoqo e mai vakaleqai qo e vakatokai toka me 'isoqosoqo'. E veisautaki ga na yacadra o ira ena vakadidike me rawa nira taqomaki kina.

Na isoqosoqo qo e dua na bisinisi e Ositerelia e vakatarai ira na kena tamata cakacaka mera goleva rawa na itukutuku ena kabani se mera sema ena kabani nira vakayagataka ga nodra dui kompiuta. O Alice e dua na tamata cakacaka ena isoqosoqo qo e dau cakacaka ga mai vale.

Ena gauna e cakacaka tiko kina mai vale, e dau gole sara ena nodratou misini ni isoqosoqo o Alice ni vakayagataka ga nona kompiuta. O Alice a **download**, taka ena nona **kompiuta**, e dua na porokaramu ni Notepad++ (na porokaramu e dau veivuke ena volai ni ripote se ivola) mai na dua na website a nauma ni dina na ka era vakarautaka. E dua na **porokaramu ni butako itukutuku** a vunitaki tu kina ena gauna sa dolava kina me porokaramutaki ena nona kompiuta na Notepad++.

Na gauna e curuma kina ena nona kompiuta o Alice na porokaramu, sa tadola sara na porokaramu ni butako itukutuku qai tekivu **soqona kece sara na kena itukutuku matailailai** mai na nona kompiuta. Era okati kina na nona username se yaca e dau curu kina ena nona laptop kei na vosa vuni dau vakayagataka, a maroroya tu qori ena nona web browser se vanua e dau gole kina ena initaneti na vanua me vakarawarawataka nona gole ena initaneti. Na porokaramu ni butako itukutuku qori sa qai vakauta na kena itukutuku vua e dua na ilawalawa daubasulawa ni monalivaliva ni a porokaramutaki me pasitaka totolo kina.

Sa qai kumuni vata kei ira eso tale na kena butakoci qai **volitaka vata kece vei ira na daubasulawa ni monalivaliva** ena makete na dark web.

O koya na daubasulawa ni initaneti o Bob a volia na kena itukutuku o Alice, a taura rawa kina na itukutuku e vauca na isoqosoqo e tiko kina ni vakayagataka na kena itukutuku. Na isoqosoqo e tiko kina o Alice a **sega tu ni taqomaki ena MFA** ena nodratou vei qaravi, e kena ibalebale ni sega ni dua na ka e rawa ni vakataotaki Bob ni vakayagataka itukutuku vata ga qori me **curuma kina** nodratou itukutuku tale eso na kabani.

A goleva rawa vakavunivuni o Bob na network ni isoqosoqo e tiko kina o Alice ni vakayagataka na itukutuku butakoci **ia era cakacaka kece**. A raica vakavinaka sara o Bob na vei itukutuku maroroi kece ni isoqosoqo qai cakava qori me rawa ni rawaka kina ena kabani.

Ni sa butakoca rawa na itukutuku maroroi, e **lokataka** sara o Bob na **itukutuku ni kabani qori kei na nodra file** me kua ni dua e curu kina.

iTatarovi ni Leqa

Ena sega ni rawa beka ena isoqosoqo me lewa na levu ni misini e sema ena kena network na kabani, vakabibi na kena era taukena na dui tamata cakacaka era sema tiko ga mai vale. E vakatura ga na ASD's ACSC mera kauaitaka vakabibi na isoqosoqo na itatarovi se itataqomaki e vakarautaka na isoqosoqo ena nodra yasana mai vei ira na butako itukutuku ni vakayagataki na kedra itukutuku nodra tamata cakacaka. Qo eso an ka e vakaturi me tarova na leqa:

Vakavulici ni nodra tamata cakacaka ena leqa e rawa ni sikabotei kina nodra kabani ena initaneti

- Vakavulici o ira na kena tamata cakacaka me baleta na veika era download taka e takete tiko mai na sala ni veikila ena initaneti kei na so tale na porokaramu era via downloataka.
- Veivakavulici ena nodra vakaraitaka na nodra inaki na butako itukutuku, na iwalewale era vakayagataka kei na sala leqataki era biuta kina na porokaramu me sikabotei kina na isoqosoqo.

Taqomaka na akaude bibi ni kabani

- [Porokaramutaka rawa na MFA:](#)
- Prokaramutaki na MFA na misini e loma ni isoqosoqo kei na kena e taudaku, kena ena vanua e maroroi kina na itukutuku bibi, vakabibi na webmail, VPN, kei na akaude bibi e tiko kina na itukutuku mareqeti ni isoqosoqo. Sasaga vinaka duadua ya me biu ena akaude kece na sala me tarovi kina na porokaramu ni butako itukutuku cava ga se phishing-resistant MFA.
- Boko laivi o ira na dau vakaude taumada sa sega tale ni vakayagataki.
- [Tarovi ira na soli vei ira na galala ni administrator:](#)
- Na kena golevi na network ni bisinisi ena dua na kena kompiuta vakatabidua e porokaramutaki qai vica ga era rawa ni goleva qai dau tu tani mai na vanua tale eso (e taqomaki vinaka e yacana na admin workstation).
- Muria na ivakatagedegede ni soli ni galala, se na kena soli e levu na galala vei ira na administrator ke ra veisautaka e dua na ka ena kabani qai soli ga na galala vakaiyalayala vei ira ena veiveisau yadua vei ira na lewe ni cakacaka.
- Tarovi ira ga e vica (sega ni wili kina o ira e soli vei ira e levu na galala mera curu ena initaneti ni mera goleva na misini ni kabani) ena kena rawati na veika e vauca na veika ena initaneti, imeli kei na veiqravi ni website.
- Vakasamataka na kena buli na veivuke ena kena gauna se na just-in-time administration kei na kena applications.

- Vakadreta na akaude ni veiqravi se o ira na veiliutaki kei na ira na dikeva na itukutuku ia me duidui na nodrau yasana.
- Veisautaki vakawasoma na vosa vuni se password, vakabibi na kena e vauca ira na veiqravi era sema ga mai nodra itikotiko.
- Vakabibitaka me vakagauna ga na balavu ni kena vakayagataki e dua na ka ena initaneti vakabibi na kena biu kina na nomu vosa vuni se kemu itukutuku me rawa ni oti koso se gadrevi mo vakacuruma tale tiko e veigauna.

Vakadredretaka nodra sema ena kabani ena nodra misini vakaitaukei

- Vakadikeva tale na leqa e vauca na kena soli vakarawarawa na galala ni cakacaka mai vale qai vatura [na idusidusi me vakadredretaka na nodra sema ga mai vale](#).
- Vakatura na lawa na Bring Your Own Device (BYOD) kevaka o via vakatara mera vakayagataka ga nodra dui misini vakaitaukei na tamata cakacaka, ia me taqomaki vinaka ni vakatauvatani kei na kena era sega ni taqomaki.

Dikeva qai raica na leqa e vauca eso tale era mai sema ena nomudou network, wili kina na isoqosoqo na Software-as-a-Service (SaaS) kei ira na Managed Service Providers. [Sala mo Biria kina na iLati ni Tataqomaki ni o Vakayagataki ira na Managed Service Provider.](#)

Taqomaka na vanua era maroroi kina na itukutuku bibi ni kabani.

- Me dikevi wasoma na kena vakavoutaki na misini ni kabani ena gauna me vakavoutaki kina.
- Me tiko na lawa ni kena vakayagataki na misini eso me qai vakadredretaki na kena soli vakarawawa na kena itukutuku.
- Me wasewasei na itavi ena kena soli na itavi vua na duidui tabana e vakatau ena veika era qarava.
- Mo dikevi ira eso tale era vakayagataka na network, vakabibi o ira na tamata cakacaka era sema ga mai vale.
- Na kena dikevi wasoma na akaude e soli ga vei ira eso ena rawa ni kilai kina ke dua e curuma vakailoa na akaude qori kei na veitosoyaki ni itukutuku kei na misini e vakadewataki kina, vakabibi na kena kopitaki e levu sara na itukutuku ena misini e taudaku ni vanua ni cakacaka.
- Vakatura na lawa ni kena taqomaki na itukutuku me kua ni yali kei na kena tarovi na kena vakadewataki e tautuba na itukutuku.

Mo cakacaka vata kei na ASD Cyber Security Network Partner qai sema ena vei qaravi ni ASD's Cyber Threat Intelligence Sharing (CTIS)

- Na CTIS e rua na sala erau cakacaka kina e vakarawarawataka vei ira na matanitu kei na kabani mera ciqoma na itukutuku qai wasea na veika e rawa ni vakaleqa na network se leqa rivarivabitaki ena initaneti.
- Na ASD's ACSC e vaqaqai ira tiko na porokaramu ni butako itukutuku eso qai tukuna na veika eso e vakayagataka tiko ena tabana qori ena wasewase vakatokai na CTIS platform.
- Vakalewena na kemu itukutuku mo dua tale ga e lewena qori qai taqomaka na nomu isoqosoqo kei na kedra itukutuku o vei qaravi kina mai na leqa ni butakoci ni itukutuku se vei ira na daubasulawa ena monalivaliva.

Vakavakarau ena veika mo vakamalumalumu kina

- Vakaraudaka e dua na ituvatuva kevaka e yaco e dua na ituvaki ena gadrevi mo vakamalumalumu kina vei ira na biuta mai na porokaramu ni butakoci ni itukutuku. Vakadeitaka ni o ira na tamata cakacaka era kila tiko na veika mera cakava kei ira na veitaratara kina kevaka era sa mani download taka e dua na ka e leqataki ni vakadewa na porokaramu ni butako itukutuku.

Vakayacora na ASD's ACSC's Essential Eight

- Me ikuri ni ena itataqomaki eso sa vakamacalataki oti mai cake, e vakatura vakabibi na ASD's ACSC na kena vakayaoria na vo ni veika e vauca na ASD's ACSC's e vakatokai na [Essential Eight](#).

iVakasala vei ira na nomuni tamata cakacaka ena gauna era cakacaka ga mai kina e vale

- Taqomaka na kemu itukutuku ena nomu misini
 - Mo qaqarauni ena gauna o gole kina ena initaneti ena nomu sega ni tabaka e dua na ka e basika e ririkotaki se pop-ups, se mo download mai na dua na vanua e tiko kina na porokaramu se kena e sega ni nuitaki na vanua e vure mai kina.

- Me duidui na vosa vuni se password o vakayagataka me kua ni tautauvata ena veivanua kece, me vaka na nomu vosa vuni ni cakacaka me duidui mai na kena o vakayagataka e vale. Vakayagataka na MFA ena nomu misini vakaitaukei mo taqomaki kina ke rawa.
- Kua ni maroroya tu ena nomu misini se password manager ni nomu kompiuta na nomu vosa vuni vakavo sara ke vakatura qori o itaukei ni cakacaka. Wili kina na kena dau maroroi tale ga ena web browser ni initaneti. **Kevaka o sega ni kila na ka me caka, kerei itaukei ni cakacaka me vakaraudaka e dua na vanua ni maroroi vosa vuni e vakaraudaka na kabani.**
- Mo kua ni sema ena nomu akaude ni cakacaka mai na dua na misini era tiko kina eso tale se soli tale ga vei ira eso na galala mera tiko kina.
- Mo qarauna na veika e maroroi ena nomu web browser vakabibi na kena e vakaleweni e rawa ni biu tu ga me vakarawarawataka nomu gole na tabana o via rai kina. O ira na daubutako itukutuku era takete taka na kena era volai tu ena initaneti se itukutuku e maroroi tu ena initaneti sa vakaleweni oti tu. Ni o vakalewena na nomu fomu ena initaneti, mo qai vakalewena ga vakataki iko na itukutuku bibi eso, me vaka na nomu naba ni credit card, mai na nomu maroya tu ena nomu web browser ni initaneti ena kena vakaleweni oti tu.
- Mo bokoca kece na veika kece o vakayagataka ena initaneti se me boko kece na web browser cookies ni oti nomu rai ena dua na tabana ena initaneti me rawa me kua kina nira butakoca o ira na rai ena nomu misini.
- Mo raica ni sa waqa tiko na kena antivirus na nomu misini, na kena sa tiko vata ga kei na nomu misini. Kevaka o vakayagataka na antivirus voli, mo vakadeitaka ni sa update vou duadua qai gole mai na dua na kena kabani nuitaki.

Veitokoni

O ira na isoqosoqo e Ositerelia era vakaleqai se gadreva na veivuke ena porokaramu ni butako itukutuku era rawa ni veitaratara ena ASD's ACSC ena **1300 CYBER1 (1300 292 371)** se na nodra ripotetaka na kedra ituvaki ena cyber.gov.au/report.

Na ASD's ACSC e vakauqeti ira na isoqosoqo eso mera ripotetaka na veika e rawa ni veivakaleqai kei na vei porokaramu eso era rawa ni butakoca kedra itukutuku, kevaka mada ga sa tobo se vakamalumalumutaki. Keitou vakayagataka na itukutuku o vakaraudaka me kilai kina na leqa eso e basika ena initaneti me sikabotei kina na e dua na isoqosoqo, na iwalewale kei na ituvatuva e vakayacori, e veivuke ena nodra vakasalataki eso tale na isoqosoqo e Ositerelia era taketetaki tale ga ena sala vata qori.

iVakamacala ni Galala Vakalawa

Na ulutaga ena veidusimaki qo e vakarautaki raraba ga qai sega ni dodonu me okati me ivakasala vakalawa se veivuke ena dua na mataqali ituvaki se leqa tubukoso e basika. Ena sala bibi cava tale eso, mo qara na nodra ivakasala ga na kenadau ena ka e vauca na kemu ituvaki.

Na Commonwealth e sega ni vinakata me beitaki se me okati ena veivakacacani e yaco, se me sauma e dua na ka ena kena nuitaki na veidusimaki qo.

Copyright

© Commonwealth of Australia 2025

Ena galala mai kina na Coat of Arms qai vakavo ke tukuni, na veika kece e volai ena ivola qo e vakarautaki ena ruku ni [Creative Commons Attribution 4.0 International licence | creativecommons.org](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

Me kua ni yaco na vakatitiqa, e kena ibalebale qo ni laiseni e vakarautaki e baleta ga na ivola qo.

Na itukutuku ni laiseni veiganiti tale eso e tiko ena website ni Creative Commons na [Legal Code ni CC BY 4.0 licence | creativecommons.org](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

Vakayagataki ni Coat of Arms

Na vosa eso ena ruku ni Coat of Arms e rawa ni vakayagataki e tiko na kena itukutuku matailalai ena Tabana ni Prime Minisita kei na website ni Cabinet [Commonwealth Coat of Arms Information and Guidelines | pmc.gov.au](https://pmc.gov.au/commonwealth-coat-of-arms-information-and-guidelines).

Kevaka o via kila eso tale na itukutuku, se mo ripotetaka na leqa ni cyber security, veitaratara mai vei keitou:

cyber.gov.au | 1300 CYBER1 (1300 292 371)

Na naba qo e walia ga me vakayagataki e Ositerelia walega.

